

**ЗУБЧЕНКО О.С.**

*кандидат соціологічних наук, доцент,  
доцент кафедри філософії та соціології  
Маріупольський державний університет  
м. Київ, Україна*

### **ІНСТИТУЦІЙНА ДИСФУНКЦІЙНІСТЬ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА**

Повномасштабна російська агресія проти України та окупація ворогом значної частини змусила вітчизняних та зарубіжних дослідників по-новому поглянути на проблему колабораціонізму. Адже всупереч вимогам міжнародного права, що розглядає військову окупацію як

тимчасовий стан соціального простору, російські агресори здійснили незаконну анексію шести регіонів України, частково демонтуючи, а частково зберігаючи соціальні інститути, що притаманні українському суспільству.

На жаль, активну участь у процесі насадження окупаційних порядків бере значна кількість наших співгромадян. Проблема інституційного колабораціонізму не є новою для суспільно-політичної думки, свого часу її порушували Н. Макіавеллі, говорячи про необхідність примусу місцевих еліт до співпраці [2], та Ж. Ж. Руссо, наполягаючи на збереженні інституційних форм, навіть попри зміну правителя [4]. Проте на ТОТ України діють зовсім інші порядки, породжені військово-поліцейським терором та імпортом з росії найгірших інституційних практик. Звичні соціальні інститути повністю перероджуються та слугують лише справі війни, пограбування та знищення України. Р. Мертон визначає дисфункцію як діяльність соціальних інститутів, що заважає задоволенню потреб соціальної системи, значно зменшує її адаптивні та регулятивні можливості і фактично працює на саморуйнування [3, с. 262].

У цьому контексті є сенс уважніше звернутися до пізнавального потенціалу неінституційних теорій. Д. Норт наголошує на тому, що головна роль соціальних інститутів у суспільстві – «зменшення невизначеності шляхом встановлення стійкої (хоча не обов'язково) ефективної структури взаємодії між людьми» (North, 2003: 6). Вимушений відступ Української армії та зміну синьо-жовтих прапорів на триколори у Мелітополі, Бердянську, Генічеську та Херсоні більшість наших земляків спочатку сприйняли як певне тимчасове непорозуміння, а не становлення нового інституційного ладу. Проте звичні соціальні норми порушено, а навкруги панував інституційний хаос. Серйозність та глибину регресивних соціальних змін, які принесено на російських багнетах, не розуміли навіть керівники громад, підприємств, установ та організацій, що намагалися працювати «як раніше». Паралельно з цим серед населення виникають нові практики виживання за екстремальних умов – правило «двох телефонів», «відкупні в дорогу» (додаткова сумка з продуктами, щоб пропустили на російському блокпості), «вигідний курс» (де можна купити товар за безготівкову гривню або отримати решту в українській валюті) тощо.

Спостерігаючи за такими процесами, можна погодитися із С. Макеєвим, що за екстраординарних обставин (до яких належить окупація), соціальна структура переходить до стану сингулярності, перетворюючись із більш-менш впорядкованої ієрархії на суміш із різнорідних елементів. Дослідник відзначає, що «дисгармонійний, постійно збурюваний ритм соціального метаболізму продукує нові

структурні продукти, непроханих і несподіваних прибульців, що зримо модифікують суспільне середовище та породжує складки – принципово новий формат соціальних взаємодій між індивідами, коли поруч з існуючими соціальними інститутами та організаціями розміщуються власні винаходи та продукти» [1, р. 42]. Саме до таких винаходів можна віднести колабораціонізм – спосіб соціальної поведінки, коли виконання звичних соціальних практик та процедур у співпраці з ворогом призводить до утвердження влади окупанта та подальших тяжких суспільних наслідків, завдає великої шкоди життю і здоров'ю людей, руйнує існуючу систему соціальних відносин.

Д. Норт пояснює цей процес як певну модифікацію «обмежувальних рамок... що організують стосунки між людьми і задають структуру спонукаючих мотивів людської взаємодії» [5, р. 3]. Для організації стосунків (словами окупантів – «інтеграції в общероссийское правовое поле») наші вороги використовують звичні соціальні інститути, наповнюючи їх абсолютно іншим змістом: у кабінетах міської ради сидять самозванці, російські гроші стають інструментом пограбування наших земляків, у підвалі прокуратури діє катівня, а в школі вчать, як ненавидіти українців та збирати др-дрон. На цьому тлі видається актуальною думка С. Макеєва про те, що дисгармонійність соціальної структури та мотивів соціальних акторів породжують у суспільстві стан лімінальності – перехід від одного стану до іншого, коли індивіди виключаються із колишніх спільнот та втрачають статусні характеристики, період підготовки до прийняття нових ролей та правил (Макеєв, 2017: 47). У випадку українців, які лишилися вірними своїм цінностям, це може означати відмову від співпраці з окупантами, звільнення з роботи, погрози та репресії і врешті-решт – вимушений виїзд до вільної території. Лімінальні характеристики у середовищі колаборантів проявлялися по-різному: одні – вже давно мали репутацію «міських божевільних», інші - починали свій зрадницький шлях із годування російських солдат, хтось – із участі у пропагандистських акціях та телезйомках, якнайшвидшого отримання російського паспорту, демонстративного прислужництва ворогам на роботі тощо.

Варто відзначити, що структура новоутворених за таких обставин соціальних інститутів включає в себе формальні правила, неформальні норми та процес виявлення і припинення поведінки, що суперечить цим правилам (по суті – механізм соціального контролю). При цьому Д. Норт визнає, що формальні обмеження досить динамічні (зміна влади, ухвалення нових законів та правил), а неформальні приписи (звичаї, традиції, кодекси поведінки) є набагато більш консервативними [5, р. 8-9]. Колаборанти легко змінюють синьо-жовтий прапор на триколор, проте всі

дисфункціональні явища, що спостерігалися у соціальних інститутах ще за часів України (бюрократія, корупція, розкрадання бюджетних коштів, халатність та безвідповідальність), не тільки зберігаються, але й суттєво розширюються. Нові псевдокерівники швидко засвоюють всі негативні інституційні практики та за рівнем корупції і всіляких зловживань швидко перевершують своїх попередників. Принципові відмінності із довоєнними часами полягають в наступному: по-перше, у тоталітарному, майже необмеженому характері російської влади, що може вбити, викрасти або забрати в рабство будь-яку людину, відібрати у родини дітей, конфіскувати майно, землю та навіть єдине житло; по-друге – у повній відсутності громадського та медійного контролю, на який змушені зважати чиновники всіх рівнів у вільній Україні.

Окрім цього, окупаційна «влада» є вкрай неоднорідною, у ній співіснують формальні очільники та «смотрящі», представники військових та спецслужб, місцевого та заїжджого криміналітету, кадирівських збройних формувань, кримських зрадників тощо. Для регулювання цих складних процесів, у ході яких одні колаборанти часто опиняються «на підвалі» у інших, сформувався комплекс неформальних приписів, що регулюють розподіл сфер впливу, об'єктів «кришування», освоєння бюджетних потоків, вивезення українського зерна, соняшника, меду, залізної руди, металобрухту та інших ресурсів. Причому номінальні російські керівники не завжди займають у цій запутаній ієрархії провідне місце.

«Складка лімінальності посилює та надає гостру значущість новим відмінностям, оформлюючи множинні солідарності, згини душі, тобто способи сприймати та інтерпретувати світ індивідами без шкоди для значущості власного життя», – відзначає С. Макеєв [1, с. 49]. У такий спосіб між окупованими та вільними територіями виникають лінії соціальних розмежувань. Вони можуть співпадати із довоєнними політичними розколами або зумовлюватися новими чинниками – тривалістю окупації, активністю населення у співпраці з ворогом, співвідношенням між тими, хто лишився та виїхав тощо. І чим довше триватиме неволя, тим більш реального характеру набуватимуть ці розломи. Вочевидь, на перших післявоєнних виборах на звільнених територіях Півдня та Сходу України вони проявляться повною мірою.

Аналіз інституційної дисфункційності колабораціонізму не буде повним без розуміння його ціннісної та поведінської наповненості. Адже лімінальність співпраці із ворогом завжди виникає на тлі аномії. «Аномічна людина стає духовно стерильною, відповідальною тільки перед собою, не відповідаючою ні перед ким. Вона знущується над цінностями інших

людей. Її єдина віра – філософія заперечення. Вона живе тонкою лінією почуттів, що пролягає поза майбутнім і поза минулим», – відзначає Р. Мертон [3, с. 262]. В цьому надзвичайно точному визначенні поєднуються всі грані життя на тимчасово окупованих територіях: відчуття того, що минулий соціальний лад пішов, а новий ще не утвердився; відсутність або занепад публічних інституцій соціального контролю; почуття вседозволеності, можливість робити те, що раніше було під суворою заборонаю. А ось «тонка лінія почуттів» у кожного може бути своя – від мародерства у покинутому супермаркеті та продовження звичайного життя під прапором чужої країни до співпраці із каральними органами ворога та доносами на українських патріотів.

Аномія виникає «як розпад в культурній структурі, що відбувається..., коли існує гостра розбіжність між культурними нормами і цілями і соціально структурованими можливостями членів груп діяти відповідно до даних норм культури» [3, с. 263]. З одного боку, таке визначення означає, що ми можемо досліджувати колабораціонізм через класичні мертонівські типи девіантної поведінки, але з іншого – породжує більше запитань, аніж відповідей. Адже де шукати ту саму еталонну культурну норму, із якою виникають розбіжності? У ранковому тумані 24.02.2022, на холодному зимовому Майдані Гідності 2014 р. або спекотного серпневого дня 1991 р.? Чи за зразок варто брати сучасну Україну, яка вже четвертий рік протистоїть потужному агресору? Особливо актуально питання про культурну норму стоїть для молодого покоління на територіях, які було окуповано у 2014-2015 рр. Вони можуть пам'ятати хіба що про Євро-2012, світових зірок на «Донбас-арені» та швидкісні поїзди «Донецьк-Київ». Очевидно, що абсолютно по-різному сприймається колабораціонізм і у територіальному вимірі – від Криму, де російські армія та флот протягом всіх років незалежності України були органічною частиною інституційної структури та політичного поля до Запорізької та Херсонської областей, де посібників ворога одразу сприймали як новоявлених нацистів.

Перед нами постає і більш широке питання – про норму соціальної поведінки на тимчасово окупованих територіях. Коли співпраця з ворогом перестане бути девіацією та стане соціально прийнятною? З одного боку, Українська держава доволі чітко визначила свою позицію, внівши кваліфікацію колабораціонізму до Кримінального кодексу. З іншого, приймаючи відповідні зміни, законодавці, як і значна частина українського суспільства на той час, були впевнені у швидкому закінченні війни «за два-три тижні». Коли ж окупація триває роками, а певні форми соціальної активності є життєво необхідними (зокрема, товарно-грошовий обмін), 1

## VI ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі»

---

### Список використаних джерел

1. Макеєв С. О. Соціальні структури: складки, лімінальність, солідарності. *Стан сингулярності : соціальні структури, ситуації, повсякденні практики*. Київ : Інститут соціології НАН України, 2017. С. 42-66.
2. Макіавеллі Н. Державотворець. Пер. з італ. В. Балог. Київ : Арій, 2015.
3. Мертон Р. Зв'язки соціальної структури і аномії. *Соціологія : хрестоматія (від періоджерел до сучасності)*. За ред. Л.Й. Гуменюка. У 2-х томах. Т. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 260-266.
4. Руссо Ж. Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права. Пер. з франц. О.Хома. Київ: Port-Royal, 2001.
5. North D. Institutions and Economic Growth : A Historical Introduction. *International Political Economy: Perspectives on Global Power and Wealth*. J.A. Frieden, D.A. Lake eds. London and New York: Bedford/St. Martin's, 2003.